

KELAMCILARIN İLİM TANIMLARI

Cihat Tunç
Prof. Dr., Erciyes Ü. İlahiyat F.
ctunc@erciyes.edu.tr

Bu çalışmada Maturudi, Eş'ari ve Mutezili kelimcilerin yaptıkları ilim tanımları nakledildikten sonra bu tanımlar hakkında yapılan eleştiriler ele alındı ve bu eleştirilerin değerlendirmesi yapıldı.

Ebu Mansur el-Maturudi'ye nispet edilen ve Maturudi kelimcilerinin çoğunluğu tarafından kabul gören tanım şöyledir: "İlim, bulunduğu kimseden cehaleti, şüphe, zan ve yanılmayı gideren bir alettir." Doğaldır ki, Maturdiler, Ebu Mansur el-Maturudi'ye nispet edilen bu tanımları eleştirmişlerdir. Zira bu tanım hem yüce Allah yönünden hem de imamlar açısından geçerli bir tanımdır. Eş'ariler ve Mutezililerin tanımlarına yöneltilen eleştirilerin hareket noktası genellikle Allah yönünden dikkate alındığı için "idrak, marifet, tebeyyun ve itikad" tabirleri üzerinde durulmuş, bu tabirlerin Allah hakkında kullanılamayacağı ileri sürülerek, bu kelimcilerin ilim tanımları eleştirilmiştir.

Ayrıca Maturudi kelimcileri, iman tanımında, olmazsa olmaz şart olarak kalb ile (akli muhakeme ile) tasdik etmeyi kabul ettikleri için "itikad" ve "marifet" kavramlarının, iman gibi %100 kesinlik isteyen bir konuda "kalp ile tasdik" kadar kesinlik arz etmediğini iddia ederek, ilim tanımlarını eleştirmişlerdir.

Bu yazıda önce, Mâtürîdî, Eş'arî ve Mutezilî kelimcilerinin "ilim" tanımlarını ele alacağız, bu tanımlara yapılan eleştirilere değindikten sonra bir değerlendirme yapmaya çalışacağız.

Ebu'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1114), Tabsiretu'l-Edille adlı eserinde Mâtürîdî'ye (ö.333/944) nisbet edilen şu tanımları vermekle birlikte Eş'arî ve Mutezilî kelimcilerinin tanımları ve bu tanımlara yöneltilen eleştirileri zikretmektedir¹. Mâtürîdî'ye nisbet edilen tanım şöyledir: "İlim, bulunduğu kimseden cehalet, şüphe, zann ve sehvî (yanılgı) gideren bir sıfattır". Nesefî bu tanımın Mâtürîdîler arasında yaygın bir tanım olduğunu da zikretmektedir.

A. Eş'arî kelimcilerinden bazılarının ilim tanımları:

1.Eş'arî ekolüne nispet edilen bir tanım şöyledir: "İlim, mâlumu olduğu üzere *idrak* etmektir." Bu tanıma itiraz edilmiş ve "İdrak" lafzının anlamı olan "Bir şeyi her yönüyle veya üç buutuyla ihata etmek, onu çepeçevre kuşatmak" manaları düşünü-

¹ Ebu'l-Muîn en-Nesefî, Tabsiretu'l-edille fi usulî'd-din, Claude Selame neşri, Dimeşk 1990, I, 11.

lerek, bu tanımın doğru bir tanım olmadığı ileri sürülmüş ve dildeki "Onu idrak ettim" şeklindeki kullanımının Onun bütün sınırlarını çepeçevre kuşattım." anlamına geleceğini, halbuki "Allah bilinir; fakat idrak edilmez" denilerek, ilmin bu tanıma diğer ekol âlimleri tarafından benimsenmemiştir. Zira Eş'âriiler özellikle, Cüveynî (ö: 478/1085) "Rü'yetullah" konusunda yüce Allah'ın ahirette müminlere görüleceğini savunurken, aksi görüşte olan Mûtezile ekolünün delil olarak ileri sürdüğü 6. En'am Süresinin 103. âyetini "Allah idrak edilmez fakat görülür. Çünkü bir şeyi idrak etmek, onu kuşatmak, sınırlarını kavramak/ihata etmek anlamına gelir. Yüce Allah ise bütün bu sınırların ötesindedir. Öte yandan, âyette idrakin mümkün olduğu kesinlikle reddedilmemektedir; çünkü Allah burada idraki, ancak bu dünya ile ilgili olarak reddetmiştir. Ahiretle ilgili olarak değildir. Halbuki biz (Cüveynî), rü'yetullahın ahirette vücûbiyyetini savunuyoruz."² şeklinde yorumlamaktadır.

2.Eş'ârî ekolü âlimlerinden nakledilen bir tanım da şöyledir: "İlim, âlim olmayı gerektiren, yani âlim olma özelliği kendisiyle gerçekleşen şeydir." Bu tanım hakkında muarızlar şu iddiada bulunurlar: "Bu tanım bir şeyi, kendisiyle tarif etmektir". Çünkü size ilmin ne olduğu soruluyor, siz de onu "âlim" ile tanımlıyor ve adeta şöyle demiş oluyorsunuz: "İlim, âlim olmayı gerektiren şeydir". İlimin alim ile, "âlim" in ilimle tanımlanması halinde ikisi de tanımlanmamış (meçhul) olarak kalır.

3.Kadı Ebû Bekir Bakillânî'nin (ö: 403/1013), "İlim, mâlumu olduğu üzere *tanımaktır (marifet)*." şeklindeki tanımı da şu şekilde eleştirilmiştir: "İlim, marifet olunca, âlimin de ârif olması gerekir. Allah Teâla 'Âlim' olmakla vasıflanır; fakat 'Arif' olmakla vasıflanmaz. Çünkü marifet hâdis ilmin ismidir, mutlak ilmin ismi değildir. Mesela; 'Ben falanı tanıdım, marifet ettim' demek, 'Onun hakkında sonradan bilgi edindim' demektir."

4.Ebû Bekir İbn Fûrek'in (ö. 406/1015), "İlim, bir işin sağlam yapılmasını sağlayan bir sıfattır" şeklindeki tanımı ise, Kadim olan Allah'ın, sıfatlarının ve O'nun için muhal olan şeylerin bilinmesi gibi, eyleme dönüşmeyen bilginin de bulunduğu öne sürülerek tenkit edilmiştir.

5. Ebû İshak el-İsferâyînî'nin tercihi olan tanıma göre ise ilim, malumun olduğu hal üzere *tebeyyün*üdür.

B.Mutezile kelamcılarının bazılarının ilim tanımları:

Bağdat Mutezilesinden olan el-Ka'bi, ilmi "bir şeye olduğu hal üzere itikat etmektir" diye tanımlamıştır. Fakat bu tanım makbul karşılanmamış ve şu iddiada bulunulmuştur: Bu tanım alemin sonradan yaratılmış olduğuna (hudus), alemin

² Ebu'l- Meâni, İmamü'l- Hameyn Abdülmelik el- Cüveyni, Kitabu'l- İrşad, Mısır 1950, s. 174-175.

yaratıcısının varlığına ve O'nun vahdaniyetine risaletin sıhhatine itikat etmiş olan sıradan bir kimsenin itikadı ile batıl olur. Zira bu itikat bir şeyi olduğu hal üzere itikat etmektir. Çünkü muhdes ilmin, ya beş duyudan biriyle sabit olan bilgi gibi, yine bir cismin aynı zamanda iki ayrı yerde var olmasının imkansız olduğunu ve bütünün parçasından daha büyük olduğunu bilmek gibi bedahetle (açık seçik olarak) sabit olan bilgi gibi **zorunlu** olması, ya da alemin hudusu ve yaratıcının varlığını bilmek gibi **istidlali** olması gerekir. Bu sayılanlar, zorunlu olarak bilinen konulardan değildir ki, sıradan kişi bu bilgiye o yolla ulaşmış olsun, sıradan kişi istidlal yapmaya ehil değildir ki, bu bilgiye istidlal yoluyla ulaşmış olsun.

Ebû Haşim el-Cübbai (ö.321/933), bu eleştiriden kaçınmak için ilmin bu tanımına "gönlü yatışmış olarak" kaydını ilave ederek "ilim, bir şeyi olduğu hal üzere *gönlü yatışmış olarak* itikat etmektir" şeklinde tanımlamak istemiştir. Bu kadın da yapılan eleştirileri geçersiz kılmaya yetmediği Neseî tarafından öne sürülmüştür. Çünkü gönlü yatışmış olan bu sıradan kişi, kalbi tatmin olmuş ve tereddütsüz bir şekilde itikat etmiş olabilir.

Ebû Haşim'in babası Ebû Ali el-Cübbai de (ö. 303/915), "ilim bir şeyi olduğu hal üzere *ya zaruret ya da delil kaynaklı olarak* itikat etmektir" şeklinde tanımlamaktadır.

Neseî, ilmin bu şekildeki tanımının da yukarıdaki eleştirilerden beri olmaya çağını öne sürer. Çünkü burada muhdes ilmin tanımı değil, kısımları verilmektedir. Tanımın sıhhatinin şartı efradını cami, ağyarını mani olmaktır. Halbuki bu tanım muhdes ilmin kısımlarını vermekte olup, bütün fertlerini içine alan ve farklı olanları dışarıda bırakan bir tanım değildir. Zaruret ve delil kaynaklı olmayan, yani zorunlu ve istidlali olmayan ilim de bulunabilir ki Allah'ın ilmi böyledir³.

Şimdi bu tanımları ve eleştirileri kısaca değerlendirelim.

Eş'arî kalamcılarının yaptıkları "İlim malumu olduğu hal üzere idrak etmektir", "İlim malumu olduğu hal üzere marifettir" ve "İlim malumun olduğu hal üzere te-beyyünüdür" şeklindeki tanımlarda ortak olan lafız malum sözcüğüdür. Malum da bilinen şey demektir. Öyleyse bilinen bir şey var, onu henüz bilmeyen bir kişi aslına, özüne veya mahiyetine uygun olarak öğrenmek istiyor. Bizce bu çaba neticesinde elde edilen şey ilim olmuş oluyor. Kişi elde ettiği bu ilmin varlığından diğer insanları ya yazıyla veya konuşmayla haberdar ediyor. İşte böylece ilim elde etmiş birine de alim deniyor.

³ Bkz. Neseî, Tabsıra, I, 4-11.

Yine bu tanımlardaki "olduğu hal üzere" sözcükleri de araştırılan şeyi heva ve hevese göre veya hayal gücüne göre değiştirerek değil de, mahiyetine aslına, özüne uygun olarak bilmek anlamında olmalıdır. Zira şeyin mahiyeti, o şeyi kendisi yapan şeydir.

Ayrıldıkları noktalar ise, bu sözcüklerden sonra kullandıkları "idrak", "marifet, tebeyyün ve itikat tabirleridir. Tanımlara yöneltilen eleştiriler, özellikle bunlara ilişkindir. Bu eleştiriler, birincisinde "*Allah bilinir, fakat idrak edilmez*", ikincisinde "*Allah'a alim denir, fakat arif denilmez*", üçüncüsünde "*Allah'a alim denir fakat mütebeyyin denilmez*" ve dördüncüsünde "*Allah'a alim denir fakat mutekit denilmez*" şeklindedir.

Son olarak Mâtürîdîlerin benimsedikleri tanımları üzerinde duralım ve iman tasdik oluşu anlayışıyla irtibatını göstermeye çalışalım. Bu tanıma göre, cehalet, şüphe, zan ve yanılığın gideren bir sıfat olduğuna göre ilim, bulunduğu kişiye alim sıfatının verilmesini gerektiriyor. Diğer bir deyişle alim olan kişiden, cehalet, şüphe, zan ve yanılığın olumsuz özellikleri kaldırıyor. Bu yönüyle İbn Furek'in tanımıyla bir benzerlik arz ediyor. Şu var ki böyle bir tanım yüce Allah için de kullanılabilirliği için, her hangi bir şekilde, eleştirilmemiş görünüyor. Halbuki idrak, marifet, itikat ve tebeyyün tabirleri eleştirilmişti.

Ayrıca Mâtürîdî Kitabu't-Tevhid'de "Mesele fi'l-iman" başlıklı bölümde, "İman kalp ile tasdik mi yoksa marifet mi sorusunu ele alıp, Bakara 2/146, 256, 260. ayetlerle Nahl 16/106. ayete atıfta bulunarak imanın kalp ile tasdik olduğunu, marifet olmadığını ifade ediyor ve devamlı bir şeyi bilmeyen her cahilin onu yalanlayacağı söylenemezse onu bilen her arifin de tasdik edeceği söylenemez. Filhakika bilmek sahibini tasdik etmeye sevk edebilir ve bilmemek de sahibini yalanlamaya götürebilir. Fakat bilmek veya bilmemek iman etmenin veya etmemenin hakikati değil, ancak sebebidir" diyor⁴. Zira kalp ile tasdik de bilmekten yani marifetten daha fazla bir şey vardır ki o da **iz'an** yani iman edilecek esasları sevip onlardan hoşnut olmak ve **inkıyad** yani sevip hoşnut olduğu şeyleri benimseyip teslim olarak boyun eğmektir. İşte bunlar marifetten daha fazla olan özelliklerdir. Her halde ilmin tanımında kullanılan marifet, itikat, tebeyyün gibi kelimelerde bu anlamlar bulunmadığından ve ilmin tanımına yüce Allah'ın alim ismini de dikkate alarak onun ilmini de içine alacak bir tanım yapma gayreti içine girdiklerinden Mâtürîdî kelimeleri yukarıda ele aldığımız eleştirileri yapmış olabilirler.

⁴ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, Kitabu't-Tevhid, F. Huleyf neşri, Beyrut 1970, s. 380-381.